

Тодор БАЛКАНСКИ (София)

ЕТНИЧЕСКАТА ТОПОНИМИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА ТЕРИТОРИЯ И ОТРАЗЯВАНЕТО ѝ В БЪЛГАРСКИЯ ТОПОНИМИЧЕН РЕЧНИК

Този проспект за включването на българската етнотопонимия в топонимичен речник се разработва както за голям, така и за среден и малък по обем лексикографски труд. Под **етническа топонимия** се разбира съвкупността от географските имена, които реално като ономии са свързани или се мотивират от етноними. Под **българска езикова територия** се разбира както целокупната територия, историческа и диахронна, на българския език в териториите Мизия, Тракия и Македония, така и българските диаспорни езикови територии в Банат, Трансилвания, Бесарабия, Украйна, Кавказ и Сибир. Извън обсега на проспекта остават такива етнотопоними, мотивирани от различните етноними и етнонимни прилагателни за *българите*, като напр. *βουλγαρινή*, име на село в Тесалия, *βουλγάρο*, име на село в остров Тасос, *Vulgar(is)*, име на рекичка и планина в Тесалия, изследвани от М. V a s t e r, 1941, и Й. З а м о в, 1969, като *Bulgaro*, име на ранносредновековно селище до Милано, *Bulgari*, название на средновековна и съвременна местност до Кремона, *Villa Bulgari* в областта Павия (всички в Италия), със запис от 998 г., описани от И в. П е т к а н о в, 1988, 94, като словашките етнотопоними *Bulharská záhrada*, име на селище с исторически синоним *Bolgarkert* до Лученец, *Bulhárka*, название на гора до Банка Бела, *Bulhárské koleso*, воден басейн до Мотова, близо да Зловен, публикувани от Т. Б а л к а н с к и, 1989,

и мн. др. Всички те са създадени за топонимни обекти, свързани с *българите*, но принадлежат към етнотопонимните системи на други езици. Що се отнася до топонимните системи на българските езикови острови в Румъния, Бесарабия, Украйна, Сибир и Кавказ, то трябва да се каже, че те са съвсем неизследвани, а в резултат и на бързото обезбългаряване в тези райони, вече почти разрушени. С други думи: не може да се съставя български топонимичен речник (а и атлас) без отразяването на остатъците от българската топонимия в посочените българско-езикови райони!

Етнотопонимите са сериозен проблем на всяка национална ономастика. Хиляди имена от различни части на света като напр. *Ереван*, за столицата на Армения, *Мичиган* за щат на Америка, *Галац* за град и област в Румъния, се обясняват предположително или сигурно от етноними, в случая от имената: *ери* : *аван* 'страната на уратското племе *ери*'; от индианското племенно *мичиган*: *мичи гума* 'голяма вода'; от *галати*, древногръцка редакция на името *келти*. Тук трябва да се подчертае, че в системата на етническата топонимия влизат само тези местни имена, които са по първото действително етнонимно значение на основата или по производното ѝ, но също етнонимно значение от типове: *турци*: *Турско село*, *Турски извор*, *Турска кория*, където значението е на 'тюрки от османската народност' и респ. по второто етнонимно значение на етнонима, тип *Турска махала* (в Ракитово, за помашки квартал): *турци* 'помаци', *Камбоджа*, разговорно име на Циганската махала в София, по разговорно или жаргонно *камбоджанци* 'цигани' и пр. Въпросът за оригиналността на етнотопонима е поставен в науката от А. Ф. Р о г а л е в, 1987, 32.

Въпросът за мястото на етнотопонимната лексика или етническата топонимия като структурна част от топонимния речник и атлас досега не е бил предмет на специално изследване. Самата етнотопонимия обаче като част от различните национални (народностни или племенни) топонимични системи е била обект на стотици, бих казал хиляди изследвания в света. Ето и някои по-съществени и по-достъпни за българските топонимисти-лексикографи изследвания: *Й. Заимов*, *Словѣне и блъгаре* в старобългар-

ската топонимия // Константин-Кирил Философ, С., 1969, 127-140, А. И. Попов. Географски имена, свързани с родови и племенни имена // раздел в книгата му: Географические названия, М.-Л., 1965, 76 сл.; А. Абдуррахманов. Этнотопонимия Казахстана. Из истории исследования, Алма-Ата, 1979; С. Атанязов. Об этнотопонимии Туркменистана, Изв. АН ТССР, сер. Общ. наук, 1979, – 5, 3; Б. Мухамедова. Огузско-туркменские этнонимы // Sprache geschichte und kultur der Altaischen Völker, Berlin, 1974; Ф. Г. Хасаметдинов. Этнонимы и этническая география Северозападной Башкирии XVII-XVIII в. // Исследования по исторической этнографии Башкирии, Уфа, 1984; М. Н. Мельхеев. Топо- и этнонимические связи в топонимы Восточной Сибири // Изв. Вост. Сиб. отд. Географ. общества СССР, 1976, № 1; Е. Охманский. Иноземные поселения в Литве XIII-XIV в. в свете этнонимических местных названий // Балто-славянские исследования, М., 1981, 113 сл. и др. Първият академичен сборник по проблемите на этнотопонимията беше издаден с наслов *Этническата топонимия* в Москва през 1987 г. от Московския филиал на Географското общество на СССР. Особено важни за българския етнонимичен раздел на топонимичния речник са някои етнотопонимни работи като тези на И. Н. Лезина, А. В. Суперанская. Об этнотопонимах Крыма // Тюркская ономастика, М., 1984, 77-89; Али Гусейн-заде. Доогузские этнотопонимы Кавказа // Топонимика на служба географии, М., 1979, 128 сл., където са дадени етнотопоними в територии, свързани с племена и етноси, имали съществени исторически контакти както с българите в цялостната българска езикова територия, така и с българите от различните диаспорни острови в Крим и Кавказ.

Двадесети век се оказва съдбоносен за българската народност. От нея по изкуствен политически път бяха създадени етносите *македонци* и *гагаузи*. По политически път, т. е. с извънезикови средства бяха етнонимизирани българските етнографоними (имена на етнографски групи) *македонци* и *гагаузи*. Моето категорично становище е, че българската етнотопонимия от територията на Република Македония трябва в цялост по основните типове да влезе в българския топонимичен речник (и атлас). Засега няма нито едно конк-

ретно етнотопонимично изследване за този район нито от българска, нито от югославска страна, но много етнотопонимични въпроси са включени в ономастичните и етнонимичните работи на: Кръсте Мисирков. За македонските работи, С., 1903, В. Григорович. Очерк путешествия по Европейской Турции, М., 1877; А. М. Селищев: Славянское население в Албании, С., 1981; Полог и неговото българско население, С., 1981; Вл. Пјанка. Топономастиката на Охридско-Преспанскиот базен, Скопје, 1970, 203; Б. В. Доевски. Говорът и топонимията на кичевските села од тајмишката група, Македонски јазик, 1958, кн. 1-2; П. Скок. Из топомастиките јужне Србије. I. Предео измеѓу Прилепа и Каџмакчалана. II. Скопска котлина. Гласник Скопског научног друштва, кн. XII, 1933, 193-215, кн. XV-XVI, 1936, 97-125; I v. Duridanov. Die Hydronimie des Vardarsystems als Geschichtsquelle, Köln-Wien, 1975 и др. По-сложен е проблемот с етнотопонимията на съвременната Гагаузија, на гагаузките поселения в България, Кавказ, Румъния и в Сибир. По същество тя е на турски език, наричан също по политически причини гагаузки. Но турският език, турскоезиковата етнотопонимия на *гагаузите* са по същество език и етнотопонимия на *българите*. По тези причини, смятам, че е уместно в българския топонимичен речник да се отдели допълнителен списък-словник за турскоезиковата топонимия не само на гагаузите и караманлиите, но и за всички онези потурнаци, които в XX в., дори по време на т. нар. „народна власт“ се потурчиха. Тази турска „наглед“ етнотопонимия и изобщо топонимия не е оригинална, винаги е вторична от преводен тип, характеристика, забелязана в миналото от А. т. Илиев, 1917 и от Кирил Патриарх Български, 1960, 99, срв. напр. етнотопонимни факти от Родопите, регистрирани в потурнашките топонимии, където доскорошните *Помашки гробища*, *Латински гробища*, *Юрушки път* и под. бяха преведени на *Помак мезарлар*, *Дженевиз мезар*, *Юрук йол* и под. По време на изкуствения Възродителен процес, който прекъсна естественото възродително движение на помаците и потурнаците, бяха нанесени сериозни поражения на топонимните изследвания. Много млади, а и не само млади ономасти-топонимисти се отказаха от

тази топонимия в името на комунистическите фалшификации в науката, в резултат на което топонимията от преводен турски тип остава всъщност непроучена. Преводната, неоригиналната турскоезична топонимия на българската езикова територия също е предмет на българския топонимичен речник, защото нейният оригинал, възстановен в речника, представя не само моменти от историята на българския език, но и от историята на българското общество. Сериозни поражения в това отношение нанесоха някои изследвания на топонимията в Панагюрско, Харманлийско, където авторите съзнателно изоставиха турскоезичната топонимия на потурнаците. Що се отнася до гагаузката етнотопонимия, засега тя е по-добре обхваната в трудовете на руски, украински, молдовски и гагаузки учени като: Н. А. Б а с к а к о в. Родо-племенные названия кыпчаков в топонимии Южной Молдовии // Топонимика Востока, М., 1964; Г. Г а й д а р д ж и. Топонимические названия гагаузов // Гагаузо-русско-молдавский словарь, М., 1973; И. В. Д р о н, С. С. К у р о г л о. Современная гагаузская топонимия и антропонимия, Кишинев, 1989; И. В. Д р о н. *Комрат* – етнотопоним ногайского происхождения, Советская тюркология, 1981, кн. 1; Н а з в а н и я гагаузских сел Молдавской ССР, п. там, 1982, кн. 4, и др.

Въпросът за етническата топонимия като съставка на топонимичния речник на даден език е важен и съществен и от друг зрителен ъгъл. В количествено отношение тя съставя една от големите тематични групи на речника (така напр. в топонимията на Туркмения по данни на А т а н и я з о в 1984, 245, етнотопонимите са един от „главните строители“ на ойконимната лексика (М у р з а е в 1987, 40), че по същество етнотопонимите са от най-старинната част на топонимния словник. Те за разлика от множеството други имена лесно се датират! В този план проспективът за включването на етнотопонимите в топонимичния речник бих препоръчал: ако не могат да се регистрират всички етнотопоними от българската езикова територия, то да се имат предвид тези, които имат по-важни характеристични особености като:

1. Етнотопоними, свързани с появата на нов, неизвестен до

определена дата етнос на българската езикова територия от типа: *Юруците, Абаз кьой, Черкезско село* и под.

2. Етнотопоними, свързани с миграция на етноси и етнографски групи като *Павликяни, Македонската махала*, село *Македония* в окръг Темишвар, *Арнаутито* (за селище на преселници *арнаути*, т. е. *българи* от З. Македония) и под.

3. Етноними, свързани с някакъв временен стан на етнически маркирани групи от типа: *Циганска чешма, Татар кемер, Юрук тарла* и под.

С включването на етнотопонимите, притежаващи тези характеристични особености, речникът ще предостави на изследователи езикови източници за заселванията, разселванията и движенията на етносите в българските езикови територии. Речникът ще предостави на топонимическия атлас езикова карта за наличието на минало, изчезнало и сегашно население. В този смисъл трябва да се каже, че не бива да се допуска лексикографската грешка на българските диалектолози, които първо създадоха диалектния атлас, а сега работят върху диалектния речник. Топонимичният речник при всички случаи трябва да предхожда Топонимичния атлас на българските езикови територии! Трябва да се има предвид, че етнотопонимът като факт на българския език се създава за етнос, или част от етнос, които са в малцинство. При тези случаи етнотопонимите винаги са сигурен белег за етнонимни контакти. Тук е необходимо да се коригират някои постановки, според които племената получават своите имена не по местата на обитаване, а по местата на произход. Тази мисъл безспорно е валидна за най-старинната етнонимия, но за мигриралите племена това е изключено, свр. напр. славяните *тимочани, струмяни* и под., които на южнославянска земя са придобили нови имена с характеристика на топоетноними от имената на реките *Тимок, Струма*. Следователно в речника трябва да се отдели специално място за включването на етнотопоними, създадени с топоетнонимни основи тип *Айдънлар* като име на много български селища,

които са по вторичния топоетноним *айдънлар* 'айдънци' на тюрки с изконен етноним *тюркмен, кайа, абдал, огуз* и под. Тези имена винаги характеризират контакти с етноси, които вторично емигрират.

Речникът, разбира се, е заплашен в тълкователната си (семантичната) дясна част от престаравания в излишна етнонимизация на топонима и респ. от ненаучна деетнонимизация. Първият случай ще илюстрирам с местното име *Еленско* за ливада в Пирдопско, което Й. З а и м о в, С., 1958 г. извежда от *елини* 'средновековни гърци', когато планинското име е с нормална апелативна, зоонимна етимология от *елен*. Вторият случай добре се илюстрира от етнотопонима *Юндола* в Родопите, който В л. Г е о р г е в (1961, 1, 42-43), а след него и Б. С и м е о н о в (1978, 10) разчетоха: първият като славяно-влашко, във връзка с географския термин *дол, удолия*, а вторият като прабългарско със значение 'конска поляна'. Всъщност името е често срещано в районите около така наречения „коюн йолу“ 'път на пасящите овце', свързан преди всичко с *власи и юруци*, срв. напр. *Юндола* до с. Розово, Пещерско, *Юндола*, село в Лозенградско, заселено от якорудчани, *Юндола*, местност до с. Настан, Девинско и др. Името във всички райони на българската езикова територия е етнотопоним с етнонимна основа тюркското, известно на етнонимистите (вж. А т а н и я з о в 1988, 18) *йонтли* като име на част от юруците. Че етимологията на името е по вече от т о ч н а, свидетелствуват и други езикови факти като напр.: 1) други етнотопоними, свързани с това племе, като *Мало конаре, Коняри, Конярски път* и под., което няма нищо общо с някакъв предполагаем център *Кднѝа* (Икония), от която се разселват юруците-*коняри*, както предполагат някои учени (Й. И в а н о в, 1915, 53; турско 'пришълец от Коня' би било *коняли*, вж. Е р е м е е в, 1971, 68). Етнонимът *коняри* е български преводен етноним на посоченото тюркско *йонтли* и означава 'притежатели на коне' (читателят може да си спомни, че известният от Косовската битка Милош *Кобилич* е познат в турската история като *Юндоглу* (вж. при Н е ш р и 1984, 100 и *Юндоглу* Димитри), т. е. налице е отново един буквален превод.

Важна и съществена подсистема на етнонимите са т. нар. *геноними*, т. е. имената на родовете, разбираани като племенни и

надплеменни единици. Производите на генонимите на етнотопонимно равнище образуват системата на **генотопонимите**. **Генотопонимите**, свързани с генонимите на племенните родове в българската ономастика изобщо не са изучени. Добра илюстрация на проблема е селищното име *Осмар* (Шуменско), тълкувано ту като производно от първобългарския апелатив при Симеонов (1984; 1987) и от жителско име *осмар* 'жител на Осъм' при Балкански (1986). Не ще и съмнение, че селищното име *Осмар* е производно от геноним *осмар*, редовен фонетичен вариант на *аспар*, засвидетелствувано в ред публикувани местни имена от този край като *Ъспар/Аспар бунар* и под. Редуването *а:о* в ирански заемки е характерно за първобългарския. Най-вероятно е селищното име *Осмар* да е генотопоним от генонима *осмар:аспар* на род, в случая основан от хан Аспарух (редуванията *п:б:м* са били редовни в първобългарските диалекти; днес се засвидетелстват в първобългарската топонимия на балкарците и карачайците, вж. Хабичев, 1982, 110). Въвеждането на генонимите от този тип в топонимичния речник ще създаде най-големи трудности, но само в етимологическата му част, която обаче не е задължителна. В случая уместно е речникът да отрази всички генотопонимни хипотези! Другият тип генотопоними като: *Стакевци*, *Бусманци* и под. обикновено се представят в топонимната наука като жителски имена (вж. Заимов, 1967). В случая проф. Заимов неоснователно обедини имена тип *Стакевци*, *Драговци* и под., които направо се мотивират от семейно-родовото име *Драговци*, *Стакевци* и под., с имена като *Филиповци*, *Подуене* и под., които действително се мотивират от жителски имена *филиповци* 'жители на Филипово', *подуене* 'жители на Подуево в Косово' (при него с друга неправомерна етимология от някакво възстановено *Подуй, също с трудна неправомерна етимология). Следователно важен етнотопонимен проблем на българския топонимичен речник е отделянето и регистрирането на всички типове генотопоними като различни и гранични на топонимите, произведени от жителски имена.

Топонимният речник на българския език трябва да обхване

не типово, а като количество с честотни приблизителни характеристики (чрез ремарките „само“, „обикновено“, „често“, „много често“ и под.) етнотопонимите от традиционните топонимни равнища, както следва:

1. По възможност всички етноойконими (за термина вж. Советская тюркология 1989, № 2, 40) или по друга терминология етнокомоними (гр. κώμη 'селски, селище', вж. Подольская 1988, 66) с етнонимна мотивация тип *Горни Турчета*, *Урум кьой*, *Черкезко село*, с етнографонимна мотивация, тип: *Арнаутито* (:етнографоним *арнаути* 'българи от З. Македония'), *Торлак махле* (:торлаци), *Павликени* (: конфесионимен етнографоним *павликяни*), с генонимна мотивация от типа на посочените по-горе *Осмар*, *Стакевци*, *Драговци* и под.

2. По възможност всички етнохороними, тип: *Македония*, *Тракия*, *Шоплук(а)*, *Горна България*, *Гагаузия* и под.

3. По възможност всички етноороними от типа: *Юрук чал*, *Черкезки дол*, *Каталанете*, *Турчина* и под.

4. По възможност всички етнохидроними като: *Влашка чешма* = *Влашица*, *Турски кладенец*, *Каур гьол* и под.

5. Би трябвало да се изчерпят по типове и известните етнонимно маркирани некрополи като: *Турско гробе*, *Каур мезар*, *Убитият турчин*, *Егупски гробой*, *Латинско гробе* и под.

6. Всички нови етнотопоними с книжен характер, познати отскоро в науката под термина „мемориални“ (Агеева, 1990, 12). Имат се предвид тези нови имена, дадени в памет или като символ на нещо от типа: ойконим *Славяни*, връх *Българка*, ойконими *Румелия*, *Смолян*, с които са преименувани обекти със стари, обикновено турски названия.

При ономастичното описание на тези по-важни класификационни типове етноними трябва да се има предвид честата омонимия между етнотопонима и антропотопонима като: *Циганово*, което обикновено е по родово име *Циганов*, *Шопска чешма* по родово име *Шопи* и под. Друг е въпросът, че тези антропотопоними се мотивират от етноантропоними. При ономастичното описание на етнекрополите особени трудности създават имена като *Турското гробе*, *Латински гробища*, *Черкез мезар* и под. Трябва да се има предвид полисемията, дори омонимията при такива

имена. Така напр. с определението *латински* българите наричат всички остатъци от гробища, които са от далечното минало и не им приличат на православни християнски. Тази генерализация е позната и в други национални антропонимии: така напр. изследователят Клапорт е забелязал, че планинците в Кавказ наричат с *Маджар*: етноним *маджар* всички изоставени градища и некрополи, обикновено свързани с аланите (Б а т ч е в 1988, 166). Следователно такива етнопоними са всъщност де е т н о н и м и з и р а н и, изпразнени от етнонимна семантика. При случаи като *Турско гробе*, *Черкез мезар* трябва да се има предвид полисемията на етнонимите *турци*, *черкези*, която свързва некрополите (а и другите обекти) не само с реални, наричани и етнически *турци*, но и с *помаци*, не само с реални *черкези*, но и с *абхаз*и, които в българските земи обикновено са били познати с етнонима *черкези*.

Бих искал да завърша с проблема за етнопонимните категории в топонимичния речник, които по същество са и общотопонимни:

1) отразяването на **реалната омонимия**: а) между два етнопонима тип *Латински къщи*¹ 'къщи, строени от римляните', и *Латински къщи*² 'къщи, махала на *латинците*, т. е. на *българи*, дошли от католишките краища на Албания'; б) между етнопоним и друг неетнонимен топоним като: *Дървения шоп* 'дървена чучурка на извор' и *Дървения шоп*, от 'дървен, *инат шоп*';

2) въвеждането на **реалната синонимия** като задължителна част на топонимичната дефиниция в речника от типа: *Турско село ...; Помашко село, Шииковци ...; Шопи, Сръбски шопи*.

3) етнопонимите, които са с елемент **географски термин**, тип *Турски дол*, *Влашко село* и под., е редно да се представят единично на азбучния ред, и по етнонимен обхват при географския термин, поставен също на азбучното място, тип: *дол ...: Абазски (Абаз), Влашки, Турски* и пр.

Съществена и важна част на етнопонимния дял на топонимичния речник са всички онези топоними, които са етнонимизирани, натоварени с параентнонимна семантика, тип *Глура*, когато се отнася до значение 'място, свързано с българин', *Машатлъка*, употребявано в тюркоезичните райони за християнски, т. е.

за български гробища, *Асъво торище*, *Смаилчовица* и под., които се мотивират от этнонимно маркирани имена чрез умалителност, декомпозиция и под., неприсъщи за турци, а за *българи помаци*. В тези случаи е необходимо етнотопонимно обяснение в дефиницията.

Въвеждането на етнотопонимите не заплаща българския топонимен речник с превръщането му в етнонимен речник. Етнотопонимите по същество са една от неговите най-важни местоименни единици.

БИБЛИОГРАФИЯ

Агеева 1990: Р. А. Агеева. Страны и народы. Происхождение названий, М.

Атаниязов 1984: С. А. Атаниязов. Ономастическая работа в Тюркмени // Тюркская ономастика, М.

Атаниязов 1988: С. А. Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов. Ашхабад.

Балкански 1986: Т. Балкански. Ойконим *Осмар*. // Балканско езикознание, XXIX.

Балкански 1989: Т. Балкански. Езикови свидетелства за контакти между българи и словаци. // Балканско езикознание, XXXII.

Батчиев 1988: В. М. Батчиев. Из истории традиционной культуры балкарцев и карачаевцев. Нальчик.

Георгиев 1961. В. л. Георгиев. *Юндола*. // Български език, кн. 1.

Еремеев 1971. Д. Еремеев. Этногенез турок, М.

Займов 1958. Й. Займов. Гръцки и романски елементи в Пирдопската топонимия. // Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, С.

Займов 1967. Й. Займов. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров, С.

Займов 1969. Й. Займов. Словъне и българе в старобългарската топонимия // Константин-Кирил Философ, С.

Иванов 1915: Й. Иванов. Българете в Македония, С.

Илиев 1917: А. т. Илиев. Турски изговор на български местни имена // Списание на БАН, кн. XIV.

Кирил 1960: Кирил Патриарх Български. Българо-мохамедански селища в Южни Родопи, С.

Нешри 1984: М. Нешри. Огледало на света, С.

Петканов 1988: Ив. Петканов. Славянски влияния в романските езици и диалекти, С.

Подольская 1988: Н. В. Подольская. Словарь русской ономастической терминологии, М.

Рогалев 1987: А. Ф. Рогалев. К вопросу о методике историко-лингвистического анализа этнопонимов (на материале Белорусии). // Этническая ономастика, М.

Симеонов 1978: Б. Симеонов. *Юндола*. // Родопи, кн. 10.

Симеонов 1984: Б. Симеонов. Произход и значение на селищното име *Осмар*. // Български език, 353-355.

Симеонов 1987: Б. Симеонов. Еще раз о происхождении и значения названия селения *Осмар*. // Балканско езикознание, XXX, кн. 3.

Хабичев 1982. М. А. Хабичев. К гидронимике Карачая и Балкарии. Нальчик.

Vasmer 1941: M. Vasmer. Die Slaven in Griechenland, Berlin.